Journal of Religious Inquiries

ISSN 2645-9132
Volume: 3 Issue: 2 (December 2020)

The Relationship Between Tafsir and Classical Arabic Dictionaries in The First Four Centuries after Hijrah

Ayşe Uzun

Assistant Prof., Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies
Department of *Tafsir*, Ankara, Turkey

uznays@gmail.com | ORCID 0000-0002-5359-6827

Article Information

Type
Summaries of Doctoral Dissertations

Received	**Accepted**	**Published**
28 September 2020	29 December 2020	31 December 2020

Cite as
Uzun, Ayşe. "The Relationship Between Tafsir and Classical Arabic Dictionaries in The First Four Centuries after Hijrah". *ULUM* 3/2 (2020), 475-480.

The Relationship Between Tafsir and Classical Arabic Dictionaries in the First Four Centuries after Hijrah

Abstract

This study on the field of early *Tafsir* (Qur'anic exegesis) history deals with the correlation between *tafsir* and classical Arabic dictionaries in the first four centuries of the Hijri. Examining the contact between the two disciplines allows the direction, nature and character of the relationship between the *tafsir* literature and dictionaries to be revealed. For this purpose, the dictionaries and commentary materials of the first four centuries are first examined using the text analysis method. The strength of Arabic lexicographical activities in the first four centuries is evident from the many strong texts that were produced. The plentiful works from this period have made the preference of Arabic dictionaries necessary with their high representational value. The preference of dictionaries that can provide abundant data on Qur'anic interpretation is due to the fact that the main subject of the thesis is the study of the *tafsir*-dictionary relationship. The temporal limitation of the study being the first four centuries AH required a halt at the stage described as the peak age of Arabic dictionaries. Considering this temporal scheme has a positive effect on the point of observing the effect of historical periods. Moreover, if the *sharh* and *hashiye* period of dictionaries started in the 5th century AH, encountering a wide range of *tafsir* data in the first four centuries is to be expected. However, limiting the scope of the study to the first four centuries of the Hijri also has a negative side. The negative effect of this temporal limitation is the difficulty of determining the relationship between species. This situation arises from the distribution of the types of works produced in this process. In other words, while commentaries in the first four centuries are generally positioned at the beginning of this process, the part concentrating on dictionaries corresponds to the end of this process. Therefore, while examining the effect of commentaries on dictionaries is possible, examining the opposite effect of dictionaries on commentaries is difficult. Therefore, in order to observe the effect of dictionaries belonging to the first four centuries on *tafsir*s, examining *tafsir*s produced after the fourth century becomes necessary. As a matter of fact, linguistic commentaries having emerged in the fourth century is no coincidence, as this considered to be the period dictionaries emerged. For these works and their types to be free from the chain of interaction is unimaginable. Such exegeses focus on word analysis, Zamakhshari's (d. 538/1144) *al-Kashshāf*, Abu Hayyan's (d. 745/1344) *al-Bahr al-muḥiṭ* and Qurṭubī's (d. 671/1273) *al-Jāmiʿ li-aḥkām al-Qur'ān*, indicate that past lexical accumulation had prepared the necessary conditions for the writing linguistic commentaries. The main aim of this doctoral dissertation in the field of *tafsir* is to reinforce the existence of the interactions between classical Arabic dictionaries and *tafsir*s from the first four centuries of the Hijri. Evidence of this shows, lexicography to have been open to the direction of *tafsir* reveals its intensive work on *tafsir*. Arabic dictionaries use of Qur'anic verses as a material for *istishad* had the aim of strengthening their own data. However, Qur'anic verses in the dictionaries were not used just to reinforce data. *Istishad* with Qur'anic verses also prepares a space for their interpretation. Therefore, rich data on *tafsir*, appear in classical Arabic dictionaries.

This thesis consists of three sections. The first section includes the origin and development of Arabic lexicography; the world lexical heritage, scientific, religious, political and cultural factors that prepared the

emergence of lexicography in the history of Islamic science; the sources of dictionaries; criticism of Arabic lexicography schools and dictionaries and studies on dictionaries. These topics presented in the first section make up the historical and cultural groundwork for investigating the relationship between dictionaries and *tafsir*. Knowing this background is expected in order to understand the arguments contained in the second and third chapters. This section of my study points out the intersection points of commentaries and dictionaries by focusing on the extent to which religious factors were effective in the development of dictionary studies. In this respect, historical information can be said to provide basic preliminary knowledge for comprehending the main thesis of the study. By showing the cultural and historical conditions of the *tafsir*-dictionary interactions, this section prepares the reader for the following chapters.

The five dictionaries studied in this thesis are Halil b. Ahmed's (d. 175/791) *Kitab al-ʿAyn,* Azhari's (d. 379/980) *Tahdhib al-Lugha*, Ibn Fâris (d. 395/1004) *Mujmal al-lugha* and *Muʿjam maqayis al-lugha* and al-Jawhari's *al-Sihah*. The most cited dictionary in this thesis is *Tahdhib al-Lugha*, which performs *istishad* on approximately one third of the Qur'anic verses and contains rich *tafsir*. Finding 597 verses in *Kitab al-ʿAyn,* 1922 in *Tahdhib al-Lugha*, 760 in *al-Sihah*, 211 *Mujmal al-luhga* and 603 in *Muʿjam maqayis al-lugha* indicates the numerical level of interpretational material in classical Arabic dictionaries. The commentaries commonly used in this thesis are *Tafsir Mukatil b. Suleyman*, *Jami al-bayan*, *Tafsir al-Qur'an ʻazhim*, *Tawilat al-Qur'an* and *Bahr al-ulum*.

The second section starts with determining the *tafsir* sources the dictionaries used. The first map of the *tafsir*-dictionary relationship is formed by detecting the direct and indirect references from classical Arabic dictionaries to *tafsir*s and commentators. Next, the *tafsir* material in five dictionaries is analyzed based on content. Content-based analysis takes place mainly under two headings. The first of these includes the linguistic sciences contained in the dictionaries, mushkil al-Qur'an, majaz al-Qur'an, grammar, dialects, Qıraat (recitation), muʻarrab. The second title examines the ʻUlum al-Qur'an (Sciences of the Qur'an) such as the *nuzul* of the Qur'an, abrogation, *asbab-ı nüzul* and context in the dictionaries. In addition to these, the issue of reflections of *fiqh* and theological explanations of the verses on to the dictionaries is also included in the second section.

The third section focuses on commentaries, discussing the dictionary material in commentaries. The third part, constructed in parallel with the content of the second section, investigates whether or not the commentaries referenced the dictionaries. In addition, the references the dictionaries make to the *tafsir*s are compared with the data provided by the *tafsir*s. Thus, determinining the areas where *tafsir* and dictionary relationship is concentrated becomes possible.

The results obtained from the second and third section, proves the direction of the interaction between the two disciplines in the first four centuries AH to be from *tafsir* to dictionaries. This finding reveals the content of dictionaries and lexicography to have been shaped under the auspices of the ʻUlum al-Qur'an and *tafsir*. Because the main goal of the dictionaries was not detailed interpretation, short explanations occur more often.

These short explanations are on grammar, dialect, muʻarrab, *asbab nuzul*, the historical background for Qur'anic verses, *Israiliyyat*, the narrative of Qur'anic reading, the interpretation of Qur'anic verses of the *ahkam* and general evaluations about the content of the verses. The fact that these dictionaries, whose primary purpose is to explain the meaning of words, are closely related to the main issues of *tafsir,* from the

concept of revelation to the debates of *tanzih in kalam* and the contribution of dialects to the interpretation of the Qur'an, the use of *ḥurūf al-jarr* in verses and al-ḥurūf al-muqaṭṭa'a, is proof of the relationship between the two disciplines.

Understanding that the main areas of 'Ulum al-Qur'an such as *mushkil al-Qur'an*, *majaz al-Qur'an*, *qiraat, nuzul* of Qur'an, abrogation, *asbab al-nuzul* and context were widely used in Arabic dictionaries, indicates that they (*tafsir* and lexicography) had exchanges with each other. In the first four centuries AH, the adventure of *tafsir*-dictionary interactions took place under the dominance of *tafsir*s. Arabic lexicography was shaped under the shadow of *tafsir*s.

The extensive commentary material in classical Arabic dictionaries tells that these works made exegeses and use of previous *tafsir* knowledge and can also be a source for future *tafsir* literature.

This study, which proves the history of Islamic science and culture to be the history of interactions, confirms that dictionaries and *tafsir*s had developed by feeding off one another during the formation of sciences and over time they made changes in method and content independent of one another.

Keywords

Tafsir, Arabic Dictionaries, History of Exegesis, al-Azhari, First Four Centuries of Hijri

Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir-Sözlük İlişkisi

Öz

Erken dönem tefsir tarihi alanına ait bu çalışma, hicrî ilk dört asırda tefsirlerle klasik Arapça sözlükler arasındaki irtibatı konu edinmektedir. İki disiplinin temasını incelemek, tefsir literatürüyle sözlük yazını ilişkisinin, yönünü, mahiyetini ve vasfını ortaya koymayı sağlar. Bunun için öncelikle ilk dört asra ait sözlük ve tefsir malzemesi metin incelemesi yöntemiyle tetkik edilmiştir. İlk dört asırda Arapça sözlükçülük faaliyetlerindeki canlılık, çok sayıda güçlü metin üretiminden anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki eser çokluğu, temsil değeri yüksek Arapça sözlükleri çalışmada tercih etmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle tefsir noktasında daha fazla veri sunabilecek sözlüklerin çalışma kapsamına dâhil edilmesi, tezin ana meselesinin tefsir-sözlük ilişkisini yoklamaya dönüklüğünden kaynaklanır. Çalışmanın zamansal sınırlamasının dört asırla kayıtlanması, Arapça sözlüklerin zirve çağı olarak tarif edilen eşikte durmayı gerektirmiştir. Bu zamansal eşiğe itibar etmenin tarihî dönemlendirmelerin etkisini izleme noktasında olumlu katkısı vardır. Üstelik beşinci asırda sözlüklerin şerh ve haşiye döneminin başladığı bilgisine itibar edilirse, bu kırılma noktasına kadarki aralıkta geniş bir tefsir verisiyle karşılaşacağımız umulur. Ancak diğer yönden çalışmanın kapsamını, hicrî ilk dört asırla sınırlandırmanın olumsuz bir tarafı da vardır. Söz konusu zamansal sınırlandırmanın menfi etkisi, türler arası ilişkiyi tespitin zorluğudur. Bu durum, bahsi geçen süreçte üretilen eser türlerinin dağılımından kaynaklanır. Yani ilk dört asırlık zamanda, tefsirler genellikle bu sürecin başına konumlanırken, sözlüklerin yoğunlaştığı kısım bu sürecin sonlarına tekabül eder. Dolayısıyla tefsirlerin sözlükler üzerindeki etkisini incelemek mümkünken, aksi yöndeki etkiyi yani sözlüklerin tefsirler üzerindeki tesirini incelemek zorlaşmaktadır. Bu nedenle ilk dört asra ait sözlüklerin, tefsirler üzerindeki etkisini izlemek için dördüncü asırdan

sonraki tefsir ürünlerini incelemek gerekir. Nitekim dilbilimsel tefsirlerin, sözlüklerin şahlanış dönemi addedilen dördüncü asırdan ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Zira eserlerin ve eser türlerinin etkileşim zincirinden azade kalması düşünülemez. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muḥîṭ*'i ve Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*'ı gibi kelime tahlillerine ağırlık veren tefsirler, geçmiş sözlük birikiminin dilbilimsel tefsirlerin yazımı için gerekli koşulları hazırladığına işaret eder.

Tefsir alanında hazırlanan bu doktora tezinin temel iddiası, hicrî ilk dört asra ait klasik Arapça sözlükler ve tefsirler arasında etkileşimin varlığını tahkim etmektir. Bu iddianın delillendirilmesi, tefsir ilminin sözlükbilimle yoğun mesaisini ortaya koyduğu gibi sözlükbilimin de tefsir ilminin yönlendirmesine açıklığını göstermektedir. Arapça sözlüklerin Kur'ân ayetlerini istişhad malzemesi olarak kullanması, kendi sunduğu veriyi güçlendirme amacına matuftur. Fakat sözlüklerde ayetler, sadece takviye maksatlı kullanılmaz. Ayetlerle istişhad aynı zamanda onların tefsir edilmesine de alan hazırlar. Hal böyle olunca sözlüklerde tefsire dair zengin bir veri ortaya çıkar.

Hicrî ilk dört asırda tefsir-sözlük ilişkisi başlıklı tez, üç bölümden oluşur. Birinci bölümde Arapça sözlükçülüğün doğuşu, gelişimi, dünya sözlük mirası, İslam bilim tarihinde sözlükbilimin doğuşunu hazırlayan ilmî, dînî, siyasî ve kültürel sâikler, sözlüklerin kaynakları, Arapça sözlük ekollerine ve sözlüklere yöneltilen eleştiriler ve sözlükler üzerine yapılan çalışmalar yer alır. Birinci bölümde sunulan bütün bu konular, sözlük-tefsir ilişkisini araştırmak için tarihî ve kültürel zemindir. Bu zeminin, ikinci ve üçüncü bölümün içerdiği tartışmaları kavramaya yardımcı olması beklenir. Bu kısımda özellikle sözlük çalışmalarının gelişiminde dînî faktörlerin ne düzeyde etkili olduğuna eğilmek suretiyle tefsirlerin ve sözlüklerin kesişim noktalarına işaret edilir. Bu bakımdan tarihî bilgilerin, çalışmanın ana tezini kavrama hususunda temel ön bilgi sağladığı söylenebilir. Tefsir-sözlük etkileşiminin kültürel ve tarihî koşullarını göstermesi bakımından bu kısım ilerleyen bölümlere okuru hazırlar.

Tezin incelediği beş sözlük; Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-ʿAyn*'ı, Ezherî'nin (ö. 379/980) *Tehẕîbü'l-luġa*'sı, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mücmelü'l-luġa* ve *Muʿcemü meḳāyîsi'l-luġa*'sı ve Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *eṣ-Ṣıḥâḥ*'ıdır. Çalışmada en çok atıf yapılan sözlük, Kur'ân ayetlerinin yaklaşık üçte biriyle istişhâd eden ve zengin bir tefsir muhtevasına sahip olan *Tehẕîbü'l-luġa*'dır. *Kitâbü'l-ʿAyn*'da 597, *Tehẕîbü'l-luġa*'da 1922, *eṣ-Ṣıḥâḥ*'ta 760, *Mücmelü'l-luġa*'da 211 ve *Muʿcemü meḳāyîsi'l-luġa*'da 603 ayet tespit etmemiz, sözlüklerdeki tefsir malzemesine rakamsal düzeyde işaret etmektedir. Tezde ekseriyetle kullanılan tefsirler ise *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*, *Tefsîru'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân* ve *Baḥru'l-ʿulûm*'dur.

Tezin ikinci bölümü, sözlüklerin yararlandığı tefsir kaynaklarının saptanmasıyla başlar. Klasik Arapça sözlüklerin, tefsirlere ve müfessirlere yönelik doğrudan ve dolaylı atıflarının tespiti sayesinde tefsir-sözlük ilişkisinin ilk haritası biçimlenir. Ardından beş sözlükteki tefsir malzemesi muhteva merkezli incelenir. Muhteva merkezli inceleme temelde iki başlık altında şekillenir. Bunlardan ilki, sözlüklerdeki dil ilimlerini yani müşkilü'l-Kur'an, mecâzü'l-Kur'an, gramer, lehçeler, kıraat ve muarreb konularını içerir. İkinci başlık ise sözlüklerdeki Kur'an ilimlerini; Kur'ân'ın nüzulü, nesh, esbâb-ı nüzul ve bağlam konularını inceler. Bunlara ilaveten ayetlerin fıkhî ve kelâmî izahlarının sözlüklere yansıması meselesi de ikinci bölüme dâhildir.

Üçüncü bölümde ise tefsirler, merkezî bir konumdadır. Bu kısımda, tefsirlerdeki sözlük muhtevası ele alınır. İkinci bölümün muhtevasına paralel bir şekilde kurgulanan üçüncü bölümde tefsirlerin sözlüklere atıf yapıp

yapmadığı soruşturulur. Ayrıca sözlüklerin tefsirlere yaptığı atıflar, tefsirlerin sunduğu verilerle mukayese edilir. Böylece tefsir-sözlük irtibatının yoğunlaştığı alanların belirlenmesi mümkün olur.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinden elde edilen netice, ilk dört asırda iki disiplin arasındaki etkileşimin yönünün, tefsirlerden sözlüklere doğru olduğunu belgeler. Bu keşif, sözlük muhtevasının ve yazımının tefsir ilminin himayesinde şekillendiğini ortaya koyar. Sözlüklerin ana hedefi detaylı tefsir olmadığı için onlarda kısa izahlar daha çok yer kaplar. Bu kısa izahlar ise gramer, lehçe, muarreb, nüzul sebepleri, ayetlerin indiği tarihî arka plan, İsrâiliyyât bilgisi, kıraat rivayetleri, ahkâm ayetlerindeki kelimelerin tefsiri ve ayetlerin içeriğiyle alakalı genel değerlendirmelerdir. Öncelikli amacı lafızların anlamını izah etmek olan sözlüklerin vahiy tasavvurundan kelamdaki tenzih tartışmalarına, lehçelerin Kur'ân yorumuna katkısından harf-i cerlerin ayetlerdeki kullanımlarına ve huruf-u mukattaaya varıncaya kadar tefsir ilminin ana meseleleriyle yakından ilgilenmeleri iki disiplin arasındaki ilişkinin kanıtıdır. Müşkilü'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, kıraat, Kur'ân'ın nüzulü, nesih, esbâb-ı nüzul ve bağlam gibi tefsir ilminin temel ilgi alanlarına Arapça sözlüklerde geniş yer ayrıldığını görmek, ilimlerin birbirinden bağımsız olmadığını aksine birbiriyle alış veriş halinde olduğuna delalet eder. İlk dört asırda tefsir sözlük etkileşiminin serüveni, tefsir ilminin egemenliğinde ve üstünlüğünde gerçekleşmiştir. Arapça sözlük yazımı tefsirin gölgesinde şekillenmiştir.

Sözlüklerdeki yoğun tefsir malzemesi, bu eserlerin doğrudan tefsir yaptığını, kendinden önceki tefsir birikiminden yararlandığını ve kendinden sonraki tefsir literatürüne kaynaklık edebileceğini anlatır. İslam ilim ve kültür tarihinin adeta etkileşimlerin tarihi olduğunu vurgulayan bu araştırma, ilimlerin teşekkülü aşamasında sözlüklerin ve tefsirlerin birbirinden beslenerek geliştiğini, zamanla kendi kulvarlarında yöntem ve içerik değişikliklerine gittiklerini teyit eder.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Klasik Arapça Sözlükler, Tefsir Tarihi, Ezherî, Hicrî İlk Dört Asır

References

Uzun, Ayşe. *Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir-Sözlük İlişkisi. Doktora Tezi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Ankara, Türkiye, 2019.